

5. ΚΑΝΟΝΙΣΤΙΚΟΣ ΡΑΤΣΙΣΜΟΣ

Ο ρατσισμός στις σύγχρονες κοινωνίες εμφανίζεται λιγότερο ως απροκάλυπτη εχθρότητα ή ρητή διατύπωση. Αντίθετα, μετατρέπεται σε έμμεση διάκριση και σε συγκεκαλυμμένες μορφές, με αποτέλεσμα τελικά να εμφανίζεται σε μια πιο αποδεκτή κοινωνικά μορφή. Η χρήση των ρατσιστικών κατηγοριών για την ταξινόμηση και αξιολόγηση των ανθρώπων δεν είναι σήμερα πάντα προφανής και γίνεται αντιληπτή ως «κανονικότητα».

5.1 Αναλυτικές πτυχές του ρατσισμού

Αναφορικά με τον ρατσισμό και την κριτική που ασκείται για το φαινόμενο αυτό, θα περιγραφούν αρχικά και στη συνέχεια θα αναλυθούν οι τρόποι επίδρασης και λειτουργίας του ρατσισμού και κατόπιν θα εξεταστεί το ερώτημα πώς παρουσιάζεται σήμερα ο «κανονιστικός ρατσισμός» (Hong, 2011) και ποιες προκλήσεις προκύπτουν για την παιδαγωγική ως επιστήμη και πράξη.

Τρία είναι, λοιπόν, τα στοιχεία που συνθέτουν το φαινόμενο του ρατσισμού, κατάταξη των ανθρώπων σε κατηγορίες, αξιολόγηση και πρακτικές αποκλεισμού σε συνδυασμό με σχέσεις εξουσίας. Οι άνθρωποι εκλαμβάνονται, ταυτοποιούνται ως μέλη μιας «κοινωνικής κατηγορίας»² και προσδιορίζονται βάσει ορατών σωματικών χαρακτηριστικών και /ή αόρατων «νοητών» διαφορών, όπως για παράδειγμα είναι η «καταγωγή», η «θρησκεία», η «εθνότητα» ή η «κουλτούρα». Έτσι τα χαρακτηριστικά αυτά διακρίνουν τις κατηγορίες (ομάδες) και κατατάσσουν τους ανθρώπους σε συγκεκριμένες κοινωνικές, «νοητές» κατηγορίες (ομάδες)³ κατόπιν αξιολόγησης. Στα υποτιθέμενα ή πραγματικά βιολογικά χαρακτηριστικά και στη συμπεριφορά των ατόμων αποδίδονται ορισμένα κοινωνικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά και ικανότητες. Τα αποδιδόμενα χαρακτηριστικά δεν είναι καθόλου τυχαία και ουδέτερα, αλλά αναπτύσσουν την κοινωνική τους σημασία στο πλαίσιο της εκάστοτε κοινωνίας και ακριβώς εξαιτίας της αρνητικής χροιάς τους γίνονται φορείς ερμηνειών (Terkessidis, 2004), οι οποίες μπορεί να οδηγήσουν σε μειονεκτική μεταχείριση.

Ο Terkessidis επισημαίνει ότι η διαδικασία της διάκρισης και της κατηγοριοποίησης περιέχει πάντα αξιολογήσεις. Ως εκ τούτου τα ποικίλα εξωτερικά χαρακτηριστικά, τα οποία θεωρούνται ως φυσικά και χρησιμεύουν για τον προσδιορισμό των ομάδων, μεταφέρουν πάντα μία αξιολόγηση (Terkessidis, 2004). Σε αυτές τις διαδικασίες προσκύρωσης είναι σημαντική η θεωρία του «προσδιορισμού μιας ομάδας ως φυσική ομάδα» (Terkessidis, 2004). Τα υποτιθέμενα χαρακτηριστικά των ομάδων χρησιμεύουν στην περιγραφή της συμπεριφοράς των ατόμων, ερμηνεύονται ως αμετάβλητα και έμφυτες ιδιότητες και ως εκ τούτου γενικεύονται. Ο χαρακτηρισμός των ανθρώπων ως διαφορετικών βασίζεται στο ρατσιστικό σύστημα ταξινόμησης, το οποίο διακρίνει τους ανθρώπους, γενικεύει και απολυτοποιεί τις αξιολογήσεις του, επικεντρωμένο κυρίως σε εξωτερικά χαρακτηριστικά (Eckmann & Davolio, 2003). Πρόκειται για το σημαντικό κριτήριο διάκρισης, βάσει του οποίου κάποιος θα μπορούσε να ταξινομήσει μια ομάδα ανθρώπων και να περιθωριοποιήσει άλλες ομάδες.

Μια τέτοια κατασκευασμένη διαφορά προϋποθέτει ιεραρχία, ενώ η ίδια κατασκευάζει και έχει ως επακόλουθο τον αποκλεισμό και την οριοθέτηση έναντι άλλων ομάδων. Οι υποτιμήσεις για μια άλλη ομάδα διενεργούνται από τις ιεραρχικά ανώτερες ομάδες που έχουν την εξουσία να καθορίζουν, να επιβάλλουν τις ερμηνείες τους και τις περιγραφές της πραγματικότητας και ως εκ τούτου να προσδιορίζουν «τους άλλους». Η διαδικασία της ταύτισης των ανθρώπων ως μέλη κοινωνικών κατηγοριών (ομάδων), μέσα από ταξινόμησεις και γενικές αποδόσεις χαρακτηριστικών, συνδέεται περισσότερο με την πτυχή της εξουσίας που επιβάλλει τις ηγεμονικές ιδέες της. Το παραπάνω σημαίνει ότι ο τρόπος απόδοσης των ιδιοτήτων περιλαμβάνει κοινωνικές επιπτώσεις, κατά την έννοια της ανισότητας, του αποκλεισμού, των διακρίσεων και των διώξεων. Έτσι το ισχυρό κατασκευασμένο σύστημα κατηγοριοποίησης με αξιολογήσεις σε υλικό επίπεδο υπηρετεί τη νομιμοποίηση του περιορισμού πρόσβασης σε πόρους και ευκαιρίες για δράση και σε συμβολικό επίπεδο τη μη αναγνώριση του τρόπου ερμηνείας των άλλων (Eckmann, 2006).

Επιπλέον, κάτω από την ισχυρή πρακτική διακρίσεων «το δικό μου» χρησιμοποιείται έμμεσα ως σημείο αναφοράς για την αξιολόγηση. Αυτό σημαίνει ότι εξαιτίας της κατασκευής των κοινωνικών κατηγοριών (ομάδων) ως «ξένες», «διαφορετικές» και «μη ανήκουσες», κατασκευάζεται συγχρόνως και «το δικό μου» ως αντίθετο τους και επιβεβαιώνει τη δική του πολιτισμική και κοινωνική υπεροχή. Σε αντίθεση με αυτές τις διαφορές και σε οριοθέτηση με «τους άλλους», δημιουργείται ένα «εμείς», το οποίο θεωρείται «κανονικό» και «αυτονόητο». Οι ρατσιστικές πρακτικές των διακρίσεων και αξιολογήσεων των «άλλων» συμβαδίζουν, συνεπώς, με τον αυτοχαρακτηρισμό ως σωστές και καθοριστικές. Οι διαδικασίες απόδοσης των ιδιοτήτων και ο καθορισμός των ανθρώπων σε μια εθνοτική, διαφορετική καταγωγή σχετίζονται με τις απαιτήσεις της κυριαρχίας «του δικού μου» και χρησιμεύουν ως δικαιολογία και νομιμοποίηση των κάθε σημαντικών κοινωνικών και ιστορικών σχέσεων υπόταξης (Hormel & Scherr, 2004).

5.2 Διχοτόμηση της κοινωνίας μεταξύ του «εμείς» και οι «άλλοι»

Ο ρατσισμός, βασισμένος στην «κοινωνική δομική αρχή του» (Elverich, Kalpaka & Reindlmeier, 2006) διχοτομεί την κοινωνία ανάμεσα στο «εμείς» και οι «άλλοι» και, ως εκ τούτου, η «φυλετική» διαφορά των ανθρώπων εμφανίζεται ως νόμιμη, ενώ οι πρακτικές αποκλεισμού δεν είναι φανερές. Ο Stuart Hall χαρακτηρίζει αυτές τις δυαδικές πρακτικές διακρίσεων ως «το εσωτερικό πεδίο του ρατσισμού» (Hall, 2000). Αυτός ο ρατσισμός συγκεντρώνει τα αποδίδοντα χαρακτηριστικά των αντίστοιχων ομάδων σε δύο, αντίπαλες ομάδες.

Οι ομάδες οριοθετούνται η μία από την άλλη. Η «δική μου» ομάδα διακατέχεται από ένα «κοινό αίσθημα» και είναι έντονη η τάση όλα τα μέλη της να θεωρούνται ισότιμα. Αντίθετα, η «ξένη» ομάδα είναι οι «άλλοι», οι μετανάστες, οι πρόσφυγες, οι «παράνομοι», τα μέλη της οποίας θεωρούνται κατώτερα (Schulze, 1995). Η «δική μας ομάδα» παρέχει στον καθένα τη δυνατότητα να βρίσκεται σε στενή σχέση με άλλα μέλη της ομάδας, να αισθάνεται ασφαλής και να έχει την αίσθηση ότι η δραστηριοποίησή του σε αυτήν την ομάδα και υπέρ αυτής της ομάδας δίνει στην ύπαρξή του περιεχόμενο. Η «δική μου» ομάδα έχει μια «αυτο-παράσταση» για αυτήν και μια «ξένη παράσταση» για την ξένη ομάδα. Η «δική μας ομάδα» ταυτίζεται με τους δικούς της κανόνες, τρόπους συμπεριφοράς και με σύμβολα, όπως σημαίες και εμβλήματα. Μέσα στην ομάδα επικρατεί ειρήνη και τάξη, ενώ έξω από αυτή σύγκρουση (Schulze, 1995) Η πίστη στη διαφορά μας οδηγεί στο «ξένο». Η πίστη στην κοινότητα και στα κοινά γνωρίσματα, κουλτούρα, γλώσσα, ιστορία, γενικώς η από κοινού πίστη (*Gemeinschaftsglauben*) (M. Weber) είναι θεμελιώδη γνωρίσματα, που συνθέτουν τη «δική μας ομάδα» (Hansen, 1996). Η κοινή αυτή πίστη αποτελεί την αιτία της άρνησης αυτών που λαμβάνουν θέση ή τοποθετούνται έξω από την κοινότητα. Η συλλογική δυναμική της ομάδας της πλειονότητας δημιουργεί ένα κοινό αίσθημα, το οποίο εκφράζεται ως ένα υψηλό «δικό μας ιδανικό» και χαρακτηρίζεται συγχρόνως ως συλλογικό χάρισμα. Αντίθετα, η «ξένη» ομάδα υφίσταται υποτίμηση, με τη μορφή μιας επονομαζόμενης και από την ίδια αισθανόμενης «ομαδικής ντροπής» (Treibel, 1993). Το «ξένο» εκλαμβάνεται ως απειλή του «δικού μας».

Στην προκειμένη περίπτωση προκαταλήψεις και εχθρικές παραστάσεις τίθενται σε ενέργεια. Όλοι αυτοί που ανήκουν στη «δική μας ομάδα» ωθούνται μέσα από το ενδιαφέρον τους για την κοινή πίστη να ενεργούν κατά συγκεκριμένο τρόπο και να υιοθετούν τις εθνοκεντρικές προκαταλήψεις αυτής της ομάδας. Η υιοθέτηση των «δικών μας, συλλογικών» χαρακτηριστικών των προκαταλήψεων αποτελεί απόδειξη της συμμετοχής κάποιου στην ομάδα (Hansen, 1996). Όσο μεγαλύτερη είναι η οριοθέτηση της «δικής μου» ομάδας από την «ξένη» τόσο σοβαρότερες γίνονται οι προκαταλήψεις της «δικής μου» απέναντι στην «ξένη». Όσο μεγαλύτερες είναι οι κοινωνικές τάσεις απομόνωσης και διαχωρισμού τόσο περισσότερο αποκλίνουσες και αδιάλλακτες διαμορφώνονται αυτές οι κοινωνικές διαδικασίες και τόσο περισσότερο αγκιστρώνεται η συλλογική μνήμη στον προσδιορισμό του «δικού μου» και την οριοθέτησή του από το «ξένο». Πρόκειται, λοιπόν, για μια τεχνητή κατηγορία των «συμπεριλαμβανομένων» και των «αποκλεισμένων».

Κατά την Benhabib (1999), προϋπόθεση της κατηγορίας αυτής αποτελούν οι διαχωριστικές γραμμές μεταξύ του «εμείς» και του «αυτοί» ή η ασταθής τεχνητή κατηγορία μιας συλλογικής ταυτότητας, στην οποία ο άνθρωπος συμπεριλαμβάνεται απλώς και μόνο βάσει του γεγονότος ότι έτυχε να γεννηθεί σε κάποιο συγκεκριμένο μέρος του κόσμου, κάποια συγκεκριμένη ιστορική στιγμή, αντί να γεννηθεί κάπου αλλού. «Εμείς» δεν ερωτόμαστε, αν επιθυμούμε να ανήκουμε στην εν λόγω ομάδα. Επίσης, «εμείς», ως πολίτες του κράτους, δεν αποκλειόμαστε από την τεχνητή αυτή κοινότητα ούτε στην περίπτωση που θα διαπράξουμε ποινικά αδικήματα (κάτι που, για παράδειγμα, συμβαίνει στην περίπτωση παραβατικών μεταναστών/μεταναστριών). Με βάση αυτήν την αντίληψη, αρκετοί δικαιολογούν τον χαρακτηρισμό που αποδίδουν για άλλες ομάδες και έτσι χωρίζουν τους ανθρώπους σε «ανώτερους» και «κατώτερους».

Δίνοντας έμφαση στη διαφορά, όπως για παράδειγμα στις εκφράσεις «είναι διαφορετικός από ό,τι εμείς» ή «δεν ταιριάζει η ιδεολογία μας», διαχωρίζεται το «δικό μου» χαρακτηριστικό από τον «άλλον» και έτσι ο «άλλος» αποκλείεται. Με το να προβάλλεται η «δική μου», για παράδειγμα, επιθυμία και ανάγκη και τα «δικά μου» ιδανικά, στους «άλλους», την ίδια στιγμή οι «άλλοι» στοχοποιούνται και χαρακτηρίζονται ως «ξένοι», «διαφορετικοί», «άγριοι», «εξωτικοί», «μη σύγχρονοι», «αδαείς», «αντιδημοκρατικοί» και «φαλλοκρατικοί» (Brodén, 2007). Οι προσδιορισμένες με αυτόν τον τρόπο ομάδες συμβολίζουν το αντίθετο από τις ιδιότητες της «δικής μου» ομάδας. Έτσι, ο ρατσισμός εκφράζεται διαφορετικά γι' αυτόν που ανήκει στην «ομάδα μου» απ' ό,τι για τον «άλλον». Με άλλα λόγια μόνο μέσω των αποδόσεων των ξένων, διαμορφώνεται συγχρόνως το «δικό μου» χαρακτηριστικό.

Ως εκ τούτου, στις πρακτικές των εθνικών διακρίσεων λαμβάνουν χώρα ταυτοποιήσεις και, έχοντας ως αφετηρία πάντα το «δικό μου» χαρακτηριστικό, διαχωρίζουν τους ανθρώπους με κριτήριο αν ανήκουν ή όχι σε μια συγκεκριμένη ομάδα. Ο φερόμενος ως αξιολογητής εξασφαλίζει την αυτοεικόνα του ως πολιτισμένος, ανεκτικός και φωτισμένος, μέσω της υποτίμησης και του αποκλεισμού των «άλλων», και αιτιολογεί τον αποκλεισμό των «άλλων» συχνά ασυνείδητα. Στις ιδιότητες, οι οποίες χρησιμοποιούνται πολιτισμικά, εθνικά ή

σχετικά με την προέλευση για τον προσδιορισμό και τον στιγματισμό των «άλλων», οι ηγεμονικές συζητήσεις εκφράζονται αντίστροφα. Ακριβώς σε αυτήν την απόλυτη διαφορά με τους «άλλους» καθίσταται δυνατό το «δικό μου» και επομένως το «εμείς», το οποίο μπορεί να παρουσιάσει δήθεν στους «άλλους» το αποδιδόμενο αντίθετο των χαρακτηριστικών, για παράδειγμα να είναι καλός και πολιτισμένος. Αυτή η φαινομενικά καθαρή ταυτότητα του «δικού μου» μεταχειρίζεται προνομιακά τη θέση του. Έτσι, η ταυτότητα σχηματίζεται πάντα μόνο μέσα από τη διαφορά του «άλλου», το οποίο υποτάσσεται και υποτιμάται. Το «εμείς» και το «εσείς» είναι πάντα αλληλένδετα σε μια ρατσιστική κοινωνία. Το «εμείς» χρειάζεται ως εκ τούτου τον καθρέφτη του «άλλου», για να αντιλαμβάνεται τον εαυτό του ως μια μονάδα με ιδιαίτερες ιδιότητες, ενώ το «εσείς» πάντα νιώθει το βλέμμα της ηγεμονικής ομάδας στην ιδιοσυγκρασία της δικής του υποκειμενικότητας, η οποία τελικά το αντικειμενοποιεί (Terkessidis, 2004).

Παράλληλα, πρέπει να επισημανθεί ότι «ο φόβος της μόλυνσης» αποτελεί τη βάση της λογικής του ρατσισμού με το παραπάνω σύστημα των δυαδικών αντιθέσεων, ο οποίος επιδιώκει να κατασκευάσει ομοιογενώς το «δικό του», με το να περιχαράκωνει το «άλλο», να εμμένει στη θέση του και έτσι να οριοθετείται από αυτό, προκειμένου να διασφαλίσει τη δική του υπεροχή. Συνεπώς, πίσω από την απόρριψη του ρατσισμού ως μια κοινωνική προβληματική, βρίσκεται η τρομακτική απειλή ότι το άλλο είναι τόσο «μαύρο» όσο και η διαπίστωση ότι αυτός ή αυτή μπορεί να είναι ένα μέρος από «εμάς» (Hall, 2000).

Ανατρέχοντας πίσω στο αποικιακό παρελθόν, ο υβριδισμός θεωρήθηκε ως «φυλετικό μπαστάρδεμα», χαρακτηριστήκε, επομένως, ως απειλητικός και για αυτό περιφρονήθηκε. Οι ρατσιστικοί διάλογοι κατασκευάζουν βιολογικά και, ως εκ τούτου, φυσικά, εμφανιζόμενα, θετικά και αρνητικά «φυλετικά» χαρακτηριστικά μεταξύ διαφορετικών ανθρώπινων ομάδων. Αυτή «η φυλετική» κατασκευή συνοδεύεται πάντα από τις σχέσεις εξουσίας, τη βία και την ιεράρχηση. Η δημιουργία του «εμείς» συνδέεται με νόρμες της κοινωνικής διαφοροποίησης και της ανάθεσης εξουσίας, η οποία γεννά την «φανταστική, φυλετική πυραμίδα» (Ha, 2004), μέσω της λευκής αντίληψης, προκειμένου με αυτόν τον τρόπο να διατηρηθεί η λευκή κυριαρχία.

Ο τρόπος σκέψης και αντίληψης για τους «άλλους», που διαμορφώθηκε από την παράδοση του Διαφωτισμού, είναι παρών και εξακολουθεί να επιδρά ακόμα και σήμερα. Η Scherschel στην εμπειρική της μελέτη σε συγκεκριμένα περιβάλλοντα διαπίστωσε πως η ρατσιστική επιχειρηματολογία, η παρουσία δηλαδή του αξιώματος της ισότιμης συνύπαρξης με ταυτόχρονη υποτίμηση του «άλλου» σε συγκεκριμένα περιβάλλοντα ακαδημαϊκής μόρφωσης, τα οποία χαρακτηρίζονται ως «μεσαία φωτισμένα», σαφώς και δείχνει το δυαδικό τρόπο αντίληψης της «ξενικότητας» αυτής της κοινωνικής ομάδας (Scherschel, 2009). Παρά το γεγονός ότι τα άτομα αυτών των κοινωνικών ομάδων ξεκινούν από το αίτημα του Διαφωτισμού, με έμφαση στην ισότητα και την ανεκτικότητα ως βάση για τις δράσεις και τις αποφάσεις τους, διαφοροποιούνται ορθολογικά με προκαταλήψεις εναντίον των εθνικών «άλλων» και της προέλευσής τους. Κατά συνέπεια, οι προκαταλήψεις, σύμφωνα με τη Scherschel, θεωρούνται από ιδεολογική κριτική σκοπιά ως τα «προϊόντα του κοινωνικού διαλόγου». Αντίθετα, ο δικός τους τρόπος αντίληψης συμβαδίζει με το συναισθηματικό αντανακλαστικό ή με βάση την αντίδραση ρουτίνας (Scherschel, 2009). Η ομάδα, θεωρεί η Scherschel (2009), αναφέρει τις δικές της αρνητικές αντιλήψεις και στάσεις, την άμυνα και τον φόβο έναντι του εθνικού «άλλου», εξαιτίας ενός συναισθηματικού τομέα αυτόματης ταξινόμησης, ενώ η διανοητική πρόσβασή της ακολουθεί μια ισότιμη αξίωση, ως προσανατολισμός δράσης στην επαφή με τους άλλους. Η φυσικότητα των αμυντικών συναισθημάτων προκύπτει τελικά εξαιτίας των δύο διαστάσεων της εμπειρίας της ξενικότητας.

Επίσης, επειδή οι πνευματικά επεξεργασμένες, αποκαλυπτόμενες, κοινωνικές δομές της άμυνας εναποτίθενται εκ νέου στον συναισθηματικό τομέα και ως εκ τούτου φυσικοποιούνται, αν και επικρίνονται πνευματικά, δεν παραμερίζονται (Scherschel, 2009). Δηλαδή το αξίωμα της ισότητας αποτελεί προϋπόθεση στη συνάντηση με τους εθνικούς «άλλους», οι οποίοι όμως έχουν επίγνωση ότι δεν είναι πάντα κατάλληλο να εφαρμόζεται σε αυτήν τη συνάντηση. Η εμπειρική μελέτη της Scherschel έδειξε ότι η έννοια του Kant για τους δύο κόσμους, των αισθήσεων και του λόγου, έχει μέχρι στιγμής επίπτωση στην αντίληψη μας για τον «ξένο». Ο ρατσισμός και η υποτίμηση των εθνικών «άλλων» είναι έξω από τη σφαίρα του αισθητού κόσμου. Αντίθετα, μοιάζει με μια συναισθηματική περιοχή, όπου επικρατεί η σχέση ερεθίσματος-αντίδρασης, και η ταυτόχρονη επίκριση των ρατσιστικών αποδόσεων ταυτόχρονα με την ισότιμη διεκδίκηση ερμηνεύεται ως μη λογικό φαινόμενο. Η Scherschel τονίζει (2006) το γεγονός ότι ο ρατσισμός αναδύεται ως ένα κοινό, καθημερινό φαινόμενο, που δημιουργείται στο μυαλό του κοινωνικού κόσμου και αφορά όλα τα μέλη της κοινωνίας δομικά.

5.3 Ο ρατσισμός ως μηχανισμός εξουσίας για ομοιογενή σχηματισμό

Σύμφωνα με τον Bauman (1992), ο ρατσισμός είναι ένα πολιτικό πρόγραμμα, προκειμένου να δημιουργήσει μια τέλεια κοινωνία, που έχει μια απόλυτη τάξη χωρίς αμφιταλάντευση. Ο/η «ξένος/η», όμως, ενσωματώνει σε

αυτήν την έννοια την αμφιταλάντευση, η οποία αποφεύγει την κατάταξη σε φίλους και εχθρούς, οπότε αυτός/αυτή δεν μπορεί να είναι ούτε φίλος ούτε εχθρός, ή και τα δύο.

Το «ξένο» είναι, έτσι, αταξινόμητο και αδιευκρίνιστο. Ο «ξένος» αντιπροσωπεύει μια σταθερή απειλή για την τάξη στην κοινωνία (Bauman, 1992). Αυτή η πολυσημία του «ξένου» αμφισβητεί το δίλλημα, φίλος ή εχθρός, την αντίθεση και τις προφανείς βεβαιότητες της κοινωνικής τάξης, δημιουργώντας έτσι σύγχυση στην τάξη της κοινωνίας (Bauman, 1992). Γι' αυτόν τον λόγο γίνεται προσπάθεια να προσδιοριστεί, να οργανωθεί και έτσι εδαφικά να οριοθετηθεί το «ξένο», έτσι ώστε, υπογραμμίζοντας τις υποτιθέμενες και πραγματικές διαφορές από το δικό μου, να εντοπίζεται, δηλαδή να δίνεται στον «ξένο»/«άλλον» η θέση του περιθωριακού. Από την άλλη πλευρά, το δικό μου διατηρεί την ιδιότητα του «καθαρού» από μόνο του και είναι μέρος της «κανονικής» τάξης, στην οποία ανήκει δικαιωματικά και αισθάνεται σαν το «σπίτι» του. Ως εκ τούτου, στους «ξένους» αποδίδονται αποκλίνουσες θέσεις από την κοινωνική τάξη.

Οι διαφορές ανάμεσα στο «ξένο» και το δικό μου είναι τόσο μεγάλες, ώστε να θεωρούνται ασυμβίβαστες. Αυτός ο τρόπος σκέψης αντανακλάται στη λέξη «αλλοδαπός» ως ο πολιτισμικά ξένος σε μια κοινωνική πρακτική. Ο «μεταφερόμενος» από τις χώρες προέλευσης πολιτισμός τους και οι συνήθειές τους γίνονται αντιληπτές από τους ντόπιους ως κάτι το εξωτικό. Ο «αλλοδαπός» θεωρείται, ως εκ τούτου, εκπρόσωπος αποκλειστικά του «δικού του» πολιτισμού. Αυτή η διάκριση καθώς και τα όρια ανάμεσα στο οικείο και το ξένο, δεν είναι συμμετρικά. Ιεραρχία και διχοτόμηση διαποτίζουν τη σκέψη μας.

Τα μέλη της κυρίαρχης κουλτούρας έχουν το προνόμιο και την εξουσία να προσδιορίζουν τον «άλλον» ως μη ανήκοντα σ' αυτήν την κοινωνία και να του αποδίδουν ορισμένες πολιτισμικές ή σωματικές ιδιότητες. Αυτό συμβαίνει διότι στις σχέσεις εξουσίας, οι οποίες παράγουν την κοινωνική ανισότητα, σηματοδοτείται και στιγματίζεται ο «άλλος» ως ξένος, εξαιτίας της απόκλισής του από την τάξη των εγκατεστημένων. Κάτω από αυτήν την άποψη, ο ρατσισμός υπηρετεί την επίτευξη της σαφήνειας και της ευθύτητας, όταν αυτός αποδίδει στους «άλλους» μια συγκεκριμένη ταυτότητα. Ο ρατσισμός μπορεί να λάβει τον χαρακτήρα των κατευθυνόμενων κανόνων και προτύπων, τα οποία ακολουθούν οι άνθρωποι στις δράσεις με ασυνείδητο τρόπο (Morgenstern, 2001). Έτσι, αυτός καθιστά δυνατό τα περίπλοκα κοινωνικά προβλήματα, καθώς και οι ποικίλες και συχνά αντικρουόμενες οικονομικές, πολιτικές, κοινωνικές διαδικασίες, με τις οποίες έρχονται αντιμέτωποι καθημερινά οι άνθρωποι, να παρουσιάζονται πολύ πιο απλές και διαφανείς. Με τον τρόπο αυτόν, η ρατσιστική ιδεολογία μπορεί να κάνει τον κόσμο ουσιαστικά διαθέσιμο με επιτυχία (έστω και με λανθασμένο τρόπο) (Morgenstern, 2001). Μέσα από αυτήν την οπτική τίθενται τα ερωτήματα τι νοείται ομαλότητα και τάξη και υπό ποιες συνθήκες και με ποια μορφή ξενικότητας συζητείται.

Η διχοτόμηση της κοινωνίας και η ομοιογένεια ανήκουν, ως εκ τούτου, στη μόνιμη προσπάθεια και στο πρόγραμμα του ρατσισμού με σκοπό να αποτρέψει τη μη καθαρότητα και την επιμειξία και να σταθεροποιήσει την ηγεμονία του, καθώς και τις σχέσεις εξουσίας. Υπό αυτήν την έννοια, ο ρατσισμός μπορεί να νοηθεί ως η σκέψη και η δράση της παγκόσμιας κυριαρχίας και του παγκόσμιου ελέγχου. Αλλά αυτό σημαίνει, επίσης, ότι οι ρατσιστικές σχέσεις εξουσίας μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο επαναδιαπραγμάτευσης, ανάλογα με το κοινωνικό πλαίσιο. Αυτή η πτυχή έχει δύο διαστάσεις. Από τη μια πλευρά ο ρατσισμός μεταβάλλεται και ασκεί επίδραση με νέες μορφές. Από την άλλη πλευρά αυτό σημαίνει ότι ο ρατσισμός είναι εύθραυστος από μόνος του. Αυτή η ανταγωνιστική θέση, η παραγωγή στα νοήματα για το «δικό μου», το ξένο και την αντίληψη του κόσμου και η αναπαραγωγή εξουσίας, αποτελεί συγχρόνως και την αφετηρία κάθε εκπαιδευτικού συλλογισμού σχετικά με τον ρατσισμό.

5.4 Ο ρατσισμός ως κοινωνικό πρόβλημα

Ο ρατσισμός δεν μπορεί να νοηθεί ως ένα σύνολο ατομικών, ηθικά λανθασμένων αντιλήψεων και στάσεων των ανθρώπων ούτε ως ένα απλό σύνολο προκαταλήψεων. Ο μειωτικός *χαρακτηρισμός* (στίγμα, στερεότυπο, *προκατάληψη*) φανερώνει ότι πραγματικά πίσω από αυτόν υπάρχει μια «σωστή» κρίση. Ρατσισμός θα σήμαινε τότε ένα ατομικό λάθος ή μια διαστρέβλωση της πραγματικότητας. Επιπλέον, η έννοια προκατάληψη υποδηλώνει ότι το αντικείμενο της κρίσης θεωρείται ως δεδομένο, για παράδειγμα ενάντια στους «ξένους» ή ενάντια σε άλλους πολιτισμούς. Συγχρόνως, διακόπτεται η διαδικασία κοινωνικής κατασκευής αυτού του αντικειμένου (Kalraka, 2003).

Ο αντιρατσισμός, ο οποίος αποσκοπεί στην εξάλειψη των προκαταλήψεων, τείνει να επιβεβαιώσει έτσι το διορθωμένο αντικείμενο. Οι προκαταλήψεις επιφέρουν για τα μέλη της ηγεμονικής ομάδας την «κοινωνική αντίληψη» ότι δεν μπορούν να περιγράψουν και να ερμηνεύσουν επαρκώς τις κοινωνικές σχέσεις των ανθρώπων. Αυτή η αποκτηθείσα γνώση χρησιμοποιείται για να νομιμοποιήσει την ανώτερη θέση μιας ομάδας. Όμως δεν λαμβάνεται υπόψη ότι αυτό το αντικείμενο παράγεται μόνο από μία συγκεκριμένη πρακτική και σε ορισμένους λόγους (Kalraka, 2003).

Οι εικόνες για τους «άλλους» είναι συνδεδεμένες με τις διαστάσεις των κοινωνικοπολιτικών αντιπαράθεσεων, δηλαδή η χρήση της ηγεμονικής γνώσης για τους «άλλους» καθορίζει την κοινωνική, δεσπόζουσα θέση μιας ομάδας και λειτουργεί ως αιτιολόγηση και νομιμοποίηση της σχέσης ανισότητας. Ως εκ τούτου, τα περιεχόμενα της γνώσης δεν είναι αυθαίρετα και αθώα, αλλά προκύπτουν στο θεσμικό και κοινωνικό πλαίσιο και από τις συλλογικές γνώσεις για τους «άλλους» που επικρατούν στην ηγεμονική ομάδα. Η συγκεκριμένη κοινωνική σχέση ανισότητας εκφράζεται και ορίζεται από την κατασκευή της γνώσης. Ο ρατσισμός εμπεριέχει, έτσι, έναν ιδεολογικό χαρακτήρα, ο οποίος καθορίζει τη σχέση ανισότητας, και μπορεί επίσης να εμφανίζεται ως «φυσικό» και όχι ως προϊόν των ανθρώπων (Lapp, 2007).

5.5 Πολυπλοκότητα του ρατσισμού

Οι διαδικασίες των φυλετικών κατασκευών εκδηλώνονται συγκεκριμένα σε διαφορετικές μορφές, οι οποίες υπόκεινται στις επικρατούσες κοινωνικές συνθήκες και εξαρτώνται από διαφορετικές, συγκεκριμένες θέσεις και χρονικές στιγμές. Ρατσιστικά φαινόμενα εμφανίζονται ως ευέλικτα, και ως κοινωνικές πρακτικές σε διαφορετικές στιγμές και σχήματα (Leiprecht, 2005) και επιδρούν σε διαφορετικά επίπεδα των ρατσιστικών πρακτικών αποκλεισμού που μπορούν να παρατηρηθούν ταυτόχρονα. Ο Leiprecht αναφέρει γι' αυτό πέντε επίπεδα, στα οποία ο ρατσισμός παράγεται και αναπαράγεται σε διαφορετικές μορφές: ατομικές και συλλογικές πρακτικές μορφές, καθώς και διαλογικές, θεσμικές και δομικές (Leiprecht, 2005). Ρατσισμός είναι, λοιπόν, η σύμπραξη πολύπλοκων στοιχείων που μπορούν να συμβούν ταυτόχρονα ή ανεξάρτητα: ατομικά, επικοινωνιακά (μέσω κοινωνικών καταστάσεων αλληλεπίδρασης), φαντασιακά (μέσω αντιλήψεων, ονείρων και φόβων), διαλογικά μέσω των πολυμέσων (εφημερίδες, ραδιόφωνο, τηλεόραση, διαδίκτυο, διαφήμιση, μέσω μεταδιδόμενων εικόνων και κειμένων), δομικά (στην αγορά εργασίας και κατοικίας) και θεσμικά (δημόσια διοίκηση, αστυνομία, σχολείο, χώρος εργασίας, όπου δηλαδή προκύπτουν πρακτικές εφαρμογών και δράσεων).

Οι Ulrike Hormel και Albert Scherr αναλύουν τον τρόπο σύνδεσης αυτών των διαφορετικών επιπέδων του αποκλεισμού, με τον διαχωρισμό μεταξύ των δομικών, θεσμικών και διαδραστικών διακρίσεων (Hormel & Scherr, 2004). Οι κοινωνικές ανισότητες και οι σχέσεις εξουσίας και κυριαρχίας, ως κοινωνικο-ιστορικά πλαίσια, βασίζονται σε λόγους και ιδεολογίες, οι οποίες είναι διαθέσιμες, με τη μορφή γενικού πλαισίου αιτιολόγησης για δομές και πρακτικές διάκρισης (Hormel & Scherr, 2004). Απορρέουν δε από το σύνολο των ποικίλων εκδηλώσεων ρατσιστικών ιδεολογιών σε διάφορες κοινωνικές πρακτικές. Βάσει των λόγων και των ιδεολογιών ως κοινωνικά διαθέσιμες περιγραφές και στερεότυπα, αρνητικές εικόνες και ερμηνευτικά πρότυπα προκύπτουν οι ατομικές διακρίσεις αλλά και η διάκριση στο πλαίσιο της αλληλεπίδρασης μεταξύ ομάδων ή ατόμων. Η θεσμική διάκριση λαμβάνει χώρα σύμφωνα με οργανωτικά, συγκεκριμένα σχέδια και επίσημες νομικές κατευθυντήριες γραμμές. Ως εκ τούτου, προκαλείται ανισότητα ως αποτέλεσμα της κανονικής εκτέλεσης των καθιερωμένων κοινωνικών δομών (Hormel & Scherr, 2004).

5.6 Καθημερινός ρατσισμός

Η έννοια «καθημερινός ρατσισμός» διατυπώθηκε από την Philomena Essed (Melter, 2006) και νοείται όχι μόνο ως σαφής ρατσιστική βία, αλλά κατευθύνει την προσοχή στην επικρατούσα τάση της κοινωνίας και τις ποικίλες και καθημερινές μορφές ρατσισμού. Με τον όρο αυτόν ο Rudolf Leiprecht επιστρά την προσοχή σε ρατσιστικούς μηχανισμούς κυριαρχίας, οι οποίοι είναι μάλλον απαρατήρητοι, κρυμμένοι και λιγότερο απροκάλυπτα εχθρικοί και σκόπιμοι (Leiprecht, 2005).

Ο ρατσισμός απεικονίζεται ως κάτι αυτονόητο στις καθημερινές πρακτικές και αντιλήψεις και διαπερνά όλες τις κοινωνικές δομές. Οι καταγεγραμμένες διεργασίες των «φυλετικών» κατασκευών στην καθημερινή ζωή και η διάκριση των άλλων ομάδων έχουν καθιερωθεί θεσμικά ως κανονισμοί, συνήθειες, μέθοδοι, καθώς και ως τυπικότητα και με τον τρόπο αυτόν εδραιώθηκαν στο φαινομενικά αδιαμφισβήτητο δεδομένο της καθημερινής ζωής. Έτσι εμφανίζονται με εκλεπτυσμένους και συγκεκριμένους τρόπους και σε τόπους όπου κανείς δεν θα περίμενε ούτε θα μπορούσε να τους αντιληφθεί εκ πρώτης όψεως.

Εξαιτίας του εδραιωμένου ρατσισμού, σε όλα τα επίπεδα της κοινωνίας, κανείς δεν θεωρείται αθώος. Ακόμα και αν πράγματι τα υποκείμενα μιας πράξης δεν έχουν εχθρικές προθέσεις απέναντι στους μετανάστες ούτε απαραίτητα ρατσιστική διάθεση, τα «κανονικά» και φαινομενικά φυσικά, κοινωνικά πρότυπα ερμηνείας λειτουργούν σε συγκεκριμένα πλαίσια δράσης και έτσι δημιουργούν τον ρατσισμό στον υποκειμενικό τρόπο σκέψης και πράξης, συχνά ακούσια και ασυνείδητα, και τον επιβάλλουν με κοινωνικές διαδικασίες.

Το ρατσιστικό σύστημα, το οποίο διαρθρώνει τις κοινωνικές σχέσεις σε σωματικά, πολιτισμικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά και νομιμοποιεί τις πρακτικές αποκλεισμού, μας αφορά όλους, γιατί μέσα σε αυτήν την

κοινωνία υιοθετούμε ρατσιστικές εμπειρίες. Η εμπέδωση της συμπεριφοράς μας και η αυτοαντίληψή μας σε ρατσιστικές δομές σημαίνει ότι όλοι καταλαμβάνουμε μια κοινωνική θέση μέσα σε αυτό το σύστημα. Ανάλογα με τον τρόπο κατασκευής και νομιμοποίησης των κοινωνικών πρακτικών διακρίσεων, για παράδειγμα ο τρόπος διαπραγμάτευσης αυτού που θεωρείται ως «ελληνικό» και «φυσικό», καθορίζονται οι κοινωνικές μας θέσεις και η αίσθηση ότι ανήκουμε κάπου διαφορετικά.

5.6.1 Ο ρατσισμός ως «ομαλότητα»

Οι ρατσιστικές πρακτικές θεωρούνται σε μεγάλο βαθμό ως κάτι το φυσιολογικό στην καθημερινή ζωή. Ο ρατσισμός λαμβάνει χώρα σε διαφορετικές καταστάσεις, εντός των αδιαφιλονίκητων αντιλήψεων της ομαλότητας. Για παράδειγμα όταν κάποιος συναντά και ρωτά φιλικά ανθρώπους με διαφορετικά εξωτερικά χαρακτηριστικά για την προέλευσή τους, είναι φυσιολογικό και ακίνδυνο. Ο διάλογος σχετικά με την προέλευση σηματοδοτεί βέβαια μια προθυμία για συζήτηση. Ωστόσο, μεταφέρει νόρμες και κριτήρια αξιολόγησης (Mecheril, 2004) και υποβάλλει μια εθνική/εθνοτική/πολιτισμική τοποθέτηση του ερωτώμενου διαφορετική από εκείνη του ερωτώντος (Mecheril, 2004), διότι ο ερωτώμενος αποκλίνει από την «ομαλότητά», από έναν φαντασιακά κανονικό τύπο και, συνεπώς, ταξινομείται εμφανώς διαφορετικά. Το ερώτημα προέλευσης συνδέεται με αντίστοιχες αποδόσεις, εκτιμήσεις και προσδοκίες. Όποιος αποκλίνει από τις προσδοκίες καλείται να απαντήσει στο ερώτημα προέλευσης. Για παράδειγμα, η ερώτηση «είσαι από τον Πειραιά;» αναζητά την πραγματική και αυθεντική προέλευση, η οποία προφανώς δεν είναι το «εδώ», όπου ανήκουν πραγματικά ή υποθετικά οι γονείς ή οι παππούδες. Με την ανταπόκριση του ερωτώμενου, τελικά, σύμφωνα με το σύστημα και τη λογική της συμβολικής τάξης διάκρισης προς την επιθυμητή έννοια με την απάντηση «Ο πατέρας μου είναι Πακιστανός», τότε κατασκευάζεται η εθνική-εθνοτική-πολιτισμική ιδιότητα μέλους μιας ομάδας (Mecheril, 2004). Σε αυτήν την περίπτωση όλα είναι «εντάξει». Αυτός / αυτή είναι ήρεμος/ήρεμη, γιατί η δήλωση αυτή επιβεβαιώνει την υποψία του για τον «ξένο», ότι, δηλαδή, άνθρωποι με διαφορετικά, κυρίως, εξωτερικά χαρακτηριστικά δεν μπορούν να προέρχονται από την Ελλάδα.

Σε σχέση με αυτήν τη λεπτή, διαχωριστική γραμμή, σίγουρα ανήκει, επίσης, στην εμπειρία των μεταναστών η αίσθηση ότι «δεν ανήκουν εδώ», όταν, για παράδειγμα, ένας μετανάστης ρωτάται από τους γείτονες ή τους συναδέλφους του: «Πότε θα επιστρέψεις στην πατρίδα σου;». Μέσω αυτής της «ρητορικής αφαίρεσης της ιθαγένειας» (Brodén, 2007) τα άτομα συγκρίνονται και αξιολογούνται σε αυτήν τη «φαντασιακή ιδιότητα», καθώς και καταγράφονται με μια συγκεκριμένη ταυτότητα. Τελικά, αυτός/αυτή αποκλείονται συμβολικά από την κοινωνία. Το ζήτημα της προέλευσης σηματοδοτεί, ταυτόχρονα, την έμμεση δήλωση ότι εγώ ανήκω εδώ, αλλά δεν ισχύει το ίδιο και με τον απέναντί μου (Battaglia, 2000). Όποιος χαρακτηρίζει τον «άλλο» ότι δεν ανήκει σε αυτήν την κοινωνία, έχει την αποκλειστικότητα της κρίσης και την εξουσία του χαρακτηρισμού. Σύμφωνα με αυτήν την άποψη, τίθεται το ερώτημα υπό ποιες προϋποθέσεις και ποιους κανόνες συζητείται ο «άλλος». Τα μέλη της κυρίαρχης κουλτούρας έχουν το προνόμιο να αποφασίσουν τι πρέπει και μπορεί να είναι θέμα συζήτησης, να έχουν την εξουσία να προσδιορίζουν τους άλλους και να τους αποδίδουν ορισμένα πολιτισμικά ή φυσικά χαρακτηριστικά. Η κοινωνική εξουσία του προσδιορισμού αποφασίζει πότε ανήκει κάποιος σε μια ομάδα με την κοινωνική περιθωριοποίηση και τον κοινωνικό αποκλεισμό. Έτσι, χαρακτηρίζονται οι κοινωνικές σχέσεις μέσα από αυτήν την δομική κυριαρχία, τα προνόμια και τους προνομιούχους.

Ο ρατσισμός εμφανίζεται με αυτόν τον «φυσιολογικό», ευτελιστικό τρόπο, που καθιστά τη συνύπαρξη των ανθρώπων φαινομενικά ομαλή, όταν οι εκπαιδευτικοί, για παράδειγμα στην πρόταση για ένα project κατά του ρατσισμού ανταποκρίνονται στα θεσμικά τους όργανα με τη δήλωση: «Δεν υπάρχει ρατσισμός σε εμάς». Ο ρατσισμός επιβεβαιώνει και αναπαράγει τον συνηθισμένο τρόπο σκέψης, ο οποίος είναι μια ηγεμονική αντίληψη που παράγεται από τις διεργασίες του λόγου. Με αυτήν την έννοια ο ρατσισμός χαρακτηρίζει την κοινωνική θεμελίωση του ρατσισμού και τη σύνδεση του υποκειμένου σε φυλετικά δομημένες κοινωνικές προϋποθέσεις ως «ομαλότητα». Κάθε συνάντηση «έγχρωμων» και «λευκών» ανθρώπων επηρεάζεται από αυτές τις κοινωνικές δομές, καθώς περιλαμβάνει το στοιχείο της «δικής μας» εμπλοκής σε αυτά, δηλαδή το στοιχείο του συνεργού με τη μορφή της αποδοχής μιας συγκεκριμένης ιδιότητας εθνικών και εθνοτικών διακρίσεων. Αυτό με τη σειρά του οδηγεί στη μη θεματοποίηση, την προσπέλαση, την παράλειψη και την αγνόηση ρατσιστικών κοινωνικών σχέσεων. Επίσης, κατά την έννοια του ρατσισμού ως «ομαλότητα», δεν σημαίνει ότι οι άνθρωποι που εμπλέκονται στον ρατσιστικό λόγο, είναι όλοι ρατσιστές. Οι ίδιοι οι άνθρωποι που συμφωνούν ή μπορεί να συμφωνούν με αυτές τις ρατσιστικές δηλώσεις, ταυτόχρονα υποστηρίζουν το ακριβώς αντίθετο, ότι μπορούν δηλαδή να συνυπάρχουν με τέτοιες ρατσιστικές συμπεριφορές, οι οποίες αντιτίθενται διαμετρικά στις αρχές τους (Rommelspacher, 2009).

5.7 Θεσμικός ρατσισμός

Οι κοινωνικές επιπτώσεις του ρατσισμού σχετίζονται με την υποκειμενική σκέψη και δράση με τη μορφή των προκαταλήψεων και των στερεοτύπων αλλά και τη θεσμική κοινωνική τάξη, ως μέρος της αναπαραγωγής των κοινωνικών ανισοτήτων. Ο Claus Melter ορίζει την έννοια θεσμικό ρατσισμό ως την αρνητική στάση που διακρίνει τους θεσμούς, τις οργανώσεις (μέσω νόμων, διαταγμάτων, κανονισμών, κανόνων και τρόπων λειτουργίας, των διαδικαστικών κανόνων και της πορείας των διαδικασιών) ή την αντιεπαγγελματική συμπεριφορά που ασκείται συστηματικά από συνεργάτες των θεσμών/οργανώσεων και οδηγεί σε αποκλεισμό και μειονεκτική μεταχείριση απέναντι σε διαφορετικά εθνικά, εθνοτικά, πολιτισμικά, γλωσσικά άτομα ή σε μέλη θρησκευτικών ομάδων (Melter, 2006).

Η βία είναι ενσωματωμένη στο σύστημα των θεσμών, ως νομική και θεσμική οδηγία, επιβάλλεται από τους θεσμούς και έτσι ενεργοποιείται. Αυτή επιδρά ως «δεύτερη φύση» σε εκείνους που έρχονται σε επικοινωνία με τους θεσμούς. (Terkessidis, 2004). Εξαιτίας συγκεκριμένων μορφών γνώσης, η οποία ενεργεί ως πλαίσιο και μέσα στο οποίο τα άτομα ζουν και κατανοούν τους θεσμούς, η συγκεκριμένη σχέση ανισότητας βιώνεται και εκλαμβάνεται ως ρατσισμός με αυτές τις μορφές της γνώσης (Terkessidis, 2004).

Η έννοια θεσμικός ρατσισμός παραπέμπει στην αποτυχία των θεσμών, οι οποίοι μεν, για παράδειγμα, διεκδικούν να είναι «ανοιχτοί σε όλους», ενυπάρχουν όμως δομικές διακρίσεις, οι οποίες εξαιτίας των κοινωνικά αναγνωρισμένων, εγκατεστημένων, επικρατουσών κανόνων επιτρέπονται και αναπαράγονται εν μέρει από τα υποκείμενα δράσης. Οι έννοιες «θεσμικός ρατσισμός» και «δομικός ρατσισμός» χρησιμοποιούνται συνώνυμα. Οι Hormel και Scherr σε αντίθεση ορίζουν την έννοια «δομική διάκριση» εκτενέστερα από αυτήν της «θεσμικής». Ο δομικός ρατσισμός δεν περιορίζεται στα θεσμικά όργανα αλλά και στις διαφορετικές κοινωνικές συνθήκες και, επομένως, σε διαφορετικές πρακτικές αποκλεισμού (Hormel & Scherr 2004·Melter, 2006), οι οποίες περιθωριοποιούν, αποκλείουν και διακρίνουν τα μέλη μιας ομάδας εξαιτίας του χρώματος του δέρματος, του πολιτισμού ή της εθνοτικής καταγωγής, καθώς και σε θέσεις εργασίας, αναζήτησης στέγης, συμμετοχής σε εθνικές εκλογές (πολιτικά δικαιώματα).

5.7.1 Διάκριση - Μορφές διάκρισης

Στις κοινωνικές επιστήμες και τους πολιτικούς διαλόγους, σύμφωνα με τις αρχές της ισότητας και της ίσης μεταχείρισης, τη διάκριση χαρακτηρίζει η μειονεκτική μεταχείριση, που συνδέεται με χαρακτηριστικές διαφορές συγκεκριμένων ατόμων ή ομάδων. Ως παραδείγματα μπορούν να αναφερθούν το φύλο, η κοινωνική προέλευση, η εθνικότητα, η εθνική προέλευση, το χρώμα του δέρματος, η γλώσσα, η θρησκεία, οι πεποιθήσεις, τα πολιτικά φρονήματα, η ηλικία, η υγεία, ο σεξουαλικός προσανατολισμός και η σεξουαλική ταυτότητα. Διακρίσεις λαμβάνουν χώρα σε πολλούς τομείς της καθημερινής ζωής: στη στέγαση, την εκπαίδευση, την απασχόληση, την υγεία, στις κοινωνικές υπηρεσίες, στην αστυνομία, στο δικαστικό σώμα, στην εκπροσώπηση στα μέσα ενημέρωσης και στην πολιτική συμμετοχή (Gomolla & Radtke, 2002).

Η διάκριση εμφανίζεται σε πολλές εκλεπτυσμένες και ανοικτές μορφές, από αλόγιστες αλλά αυθαίρετες εκφράσεις, άνιση μεταχείριση ή αγνόηση μέχρι αποκάλυπτη βία. Για τις κοινωνικές επιστημονικές μελέτες όπως και για την πράξη δεν είναι επαρκές να εξεταστούν μόνο οι πεποιθήσεις και δράσεις των ατόμων ή των κοινωνικών ομάδων. Η προερχόμενη από τις αγγλοσαξονικές χώρες έννοια της θεσμικής διάκρισης διερευνά την ενσωμάτωση της διάκρισης στα τυπικά δικαιώματα και τις οργανωτικές δομές, στα προγράμματα, στους κανόνες και στους κοινωνικούς θεσμούς. Σε αντίθεση με την προσέγγιση του Allport 1954 (Allport, 1979) σχετικά με τις προκαταλήψεις η έννοια της «θεσμικής διάκρισης», ο ρατσισμός και ο σεξισμός εκλαμβάνεται ως αποτέλεσμα των κοινωνικών διεργασιών. Η λέξη «θεσμικά» εντοπίζει τις αιτίες των διακρίσεων στην οργανωτική δράση, στο δίκτυο των κεντρικών κοινωνικών θεσμών (π.χ. εκπαίδευσης και κατάρτισης, την αγορά εργασίας, τη στέγαση και την πολιτική ανάπτυξης, της υγείας και της αστυνομίας). Ο Stokely Carmichael και ο Charles Hamilton (1967), δύο πολιτικοί ακτιβιστές του κινήματος Black Power, χρησιμοποίησαν την έννοια, για πρώτη φορά περίπου πριν από 50 χρόνια, για να περιγράψουν τον τρόπο που ενσωματώνονται στα θεσμικά όργανα της αμερικανικής ζωής τα συμφέροντα και οι στάσεις της «λευκής» πλειονότητας. Η μελέτη τους επικεντρώθηκε κυρίως στις επιδράσεις των θεσμικών διακρίσεων. Σταδιακά λήφθηκαν υπόψη οι αιτιώδεις μηχανισμοί και με αυτόν τον τρόπο εξελίχθηκε περαιτέρω η έννοια της θεσμικής διάκρισης που περιλαμβάνει όλες τις μορφές ανισότητας, όσον αφορά το φύλο, την ηλικία, την κοινωνική τάξη, την αναπηρία και τον σεξουαλικό προσανατολισμό. Η θεωρητική συζήτηση συνδέθηκε στενά με την ανάπτυξη των νέων εργαλείων για την εφαρμογή της νομικής και πολιτικής ισότητας (π.χ. affirmative action, ethnic monitoring), τα οποία μετατοπίζουν το σημείο παρέμβασης στους θεσμούς του κοινωνικού κράτους, οι οποίοι πρέπει να αιτιολογούν τις πράξεις τους με βάση τη διανεμητική δικαιοσύνη.

Οι διακρίσεις είναι δυνατό να θεωρούνται ως αρνητικές ή αδικαιολόγητες συμπεριφορές που οδηγούν σε αποκλεισμό τα μέλη μιας ομάδας στόχου, μόνο επειδή χαρακτηρίζονται ως μέλη αυτής της ομάδας (Gaertner & Dovidio, 1986). Οι διαστάσεις της διάκρισης είναι πολύμορφες, αλλά κυρίως εμφανίζονται η *άμεση* και η *έμμεση* διάκριση. Επίσης, στις μορφές διάκρισης περιλαμβάνονται σύμφωνα με την ανθρωποδικαϊκή προστάσια κατά των διακρίσεων και *δομικές μορφές* διάκρισης (Πανταζής, 2012). Ο Joe Feagin και ο Clairece Feagin (1986) πραγματοποίησαν έναν διαχωρισμό μεταξύ *άμεσης* και *έμμεσης θεσμικής διάκρισης*. Αντιλαμβάνονται δε την *άμεση θεσμική διάκριση* ως τις τακτικές, εσκεμμένες ενέργειες σε οργανισμούς, διοικητικούς κανονισμούς και άτυπες πρακτικές που καλύπτονται από την οργανωτική κουλτούρα ως μια τυπικότητα. Άμεση διάκριση σημαίνει ότι ένα άτομο βιώνει μη ευνοϊκή μεταχείριση σε σύγκριση με άλλο άτομο, με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά γνωρίσματα διάκρισης. Χαρακτηριστικό αυτού είναι ότι η μειονεκτική μεταχείριση συνδέεται άμεσα με ένα συγκεκριμένο χαρακτηριστικό (όπως το χρώμα του δέρματος ή το φύλο). Στην περίπτωση αυτή, η αναφορά στο χαρακτηριστικό γνώρισμα διάκρισης δεν πρέπει να κατασκευάζεται ρητά. Αρκεί να προκύπτει και να αναπαράγεται σαφώς από το πλαίσιο και την κατάσταση, για παράδειγμα εξαιτίας των εξωτερικών χαρακτηριστικών γνωρισμάτων (Πανταζής, 2012). Άμεση διάκριση εμφανίζεται για παράδειγμα σε περιπτώσεις λήψης αποφάσεων σχετικές με θέσεις εργασίας ή χορήγηση κατοικίας. Τότε προτιμούνται τα μέλη μιας συγκεκριμένης ομάδας, της εθνικής ομάδας, ενώ τα μέλη μιας «ξένης» ομάδας, οι μετανάστες, υφίστανται διακρίσεις εξαιτίας της ιδιότητας μέλους μιας ξένης ομάδας. Η άμεση διάκριση αντικατοπτρίζεται, επίσης, και στην κοινωνική απόσταση που παρατηρείται. Αυτό συμβαίνει, για παράδειγμα, όταν ένα μέλος μιας ξένης ομάδας απορρίπτεται ως γονιός ή ως γείτονας για το παιδί του ή όταν οι γονείς δεν επιθυμούν να στείλουν το παιδί τους στο σχολείο μαζί με τα παιδιά των αλλοδαπών. Ειδικά στην επιλογή του σχολείου χρησιμοποιούνται συχνά προκαταλήψεις, για να δικαιολογήσουν τη μη ισότιμη εκπαιδευτική σταδιοδρομία, παραπέμποντας σε δήθεν μεγάλες πολιτισμικές ή θρησκευτικές διαφορές ή την έλλειψη ικανότητας ή κινήτρων των παιδιών με μεταναστευτικό υπόβαθρο. Η άμεση διάκριση μπορεί, παράλληλα, να έχει μεγάλη και άμεση ψυχολογική έκφραση, όπως δείχνει το παράδειγμα ανθρώπων που παίρνουν αποστάσεις από στιγματισμένες ομάδες σε δημόσιο χώρο.

Η έννοια της *έμμεσης θεσμικής διάκρισης* στοχεύει τουναντίον στο σύνολο των θεσμικών ρυθμίσεων, οι οποίες παίρνονται για ορισμένες ομάδες όπως είναι οι εθνικές μειονότητες. Έμμεση διάκριση προκύπτει συχνά από την εφαρμογή των ίδιων κανόνων, οι οποίοι έχουν ως αποτέλεσμα κυρίως άνισες ευκαιρίες εκπλήρωσής τους σε διάφορες ομάδες. Επίσης, ως έμμεση διάκριση αντιλαμβάνεται κάποιος τη μειονεκτική μεταχείριση που προκύπτει στο πλαίσιο τυπικά ουδέτερων εμφανιζόμενων κανονισμών για ορισμένες ομάδες ανθρώπων. Έτσι, για παράδειγμα, μπορούν να αποδεικνύονται διαφορετικοί κανονισμοί για πλήρη και μερική απασχόληση, στην πραγματικότητα ως έμμεση διάκριση σε βάρος των γυναικών, επειδή οι γυναίκες απασχολούνται δυσανάλογα με μειωμένο ωράριο (Πανταζής, 2012). Στην εκπαίδευση η έμμεση διάκριση εμφανίζεται στην υποεκπροσώπηση των παιδιών από οικογένειες με μεταναστευτικό υπόβαθρο στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση και κυρίως στο Λύκειο.

Εμφανίζονται, επίσης, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, *δομικές μορφές διάκρισης*. Αυτές οι μορφές διάκρισης παρατηρούνται σε δομές ιδρυμάτων, οργανώσεων ή επιχειρήσεων. Εκεί οι ισχύοντες κανόνες, κανονισμοί, νόμοι ή διαδικασίες είναι δυνατό να εφαρμόζονται μόνο για ορισμένες ομάδες εις βάρος άλλων, τις οποίες και διακρίνουν. Ο αποκλεισμός των ατόμων με ειδικές ανάγκες από την κοινωνική ζωή δεν είναι αποτέλεσμα μόνο εσκεμμένων ενεργειών υποτίμησης και αποκλεισμού, αλλά οφείλονται, για παράδειγμα, και από την έλλειψη αναγκαίων μέτρων πρόσβασης σε δημόσια κτίρια ή σε μέσα μαζικής μεταφοράς. Ακόμη και σε μορφές τυπικής ισότητας όλων των μαθητών στο δημόσιο εκπαιδευτικό σύστημα παρατηρούνται μηχανισμοί επιλογής, σε διάφορους τομείς της σχολικής ζωής, οι οποίοι οδηγούν *de facto* στη διάκριση παιδιών και εφήβων από φτωχές οικογένειες ή από οικογένειες με μεταναστευτικό υπόβαθρο (Πανταζής, 2012). Τα παρακάτω παραδείγματα δίνουν μια πιο ξεκάθαρη εικόνα που εμφανίζει αυτή η λεγόμενη δομική διάκριση. Ένα σχολείο ορίζει κατ' οίκον εργασίες με τη γονική συμμετοχή και την υποστήριξη. Τότε αυτόματα βρίσκονται σε μειονεκτική θέση αυτοί οι μαθητές, των οποίων οι γονείς δεν μπορούν να εκπληρώσουν αυτήν τη συμμετοχή, είτε επειδή δεν κατέχουν τη γλώσσα είτε επειδή οι ίδιοι δεν έχουν υψηλό μορφωτικό επίπεδο. Οι εκπαιδευτικοί δίνουν μεγάλη σημασία στην ορθογραφία σε όλα τα μαθήματα, αλλά οι μαθητές που δεν κατέχουν τη γλώσσα ως μητρική τους γλώσσα έχουν επίσης σημαντικά προβλήματα. Οι επιχειρήσεις που εφαρμόζουν προγράμματα κατάρτισης το βράδυ διακρίνουν τους εργαζόμενους που πρέπει να φροντίσουν τα μικρά παιδιά τους· αυτό παρατηρείται ως επί το πλείστον στις γυναίκες. Η δομική διάκριση, τελικά, προωθείται και υποστηρίζεται από μεμονωμένα άτομα. Αυτό αντανακλάται στην ατομική στήριξη δομών διάκρισης, για παράδειγμα όσον αφορά την εκλογή των πολιτικών κομμάτων, τα οποία κινητοποιούνται κατά των μεταναστών, ή την υπεράσπιση των ειδικών αστυνομικών μέτρων κατά των ατόμων εξαιτίας της χαρακτηριστικής ιδιότητας μέλους της ομάδας τους.

Η διάκριση μπορεί, επίσης, να εκφραστεί με τη μορφή παρενόχλησης (*harassment*). Πρόκειται για την απαξίωση των ανθρώπων, εξαιτίας της ιδιότητας μέλους της ομάδας τους ή για τη δημιουργία ενός περιβάλλοντος που ταπεινώνει, εκφοβίζει ή προσβάλλει τους ανθρώπους για ορισμένα χαρακτηριστικά τους.

5.7.1.1 Θεσμική διάκριση στο σχολείο

Ένα παιδί με μεταναστευτικό υπόβαθρο, που δεν μιλά τέλεια τη γλώσσα της χώρας υποδοχής, δεν μπορεί να παρακολουθήσει το μάθημα στην τάξη και ενοχλεί τους συμμαθητές του και τις συμμαθήτριές του. Αυτή είναι μία από τις προκαταλήψεις, εξαιτίας της οποίας τα παιδιά μεταναστών υφίστανται διακρίσεις στα σχολεία όσον αφορά τις αξιολογήσεις και αποφάσεις κατά τη διάρκεια της σχολικής εκπαίδευσης.

Η Mechtild Gomolla αναφέρεται στις θεσμικές διακρίσεις στην εκπαίδευση και το γερμανικό εκπαιδευτικό σύστημα με βάση την αγγλο-αμερικανική συζήτηση και τονίζει ότι πρέπει να εξεταστούν τα κοινωνικά και θεσμικά πλαίσια στην εκπαιδευτική πράξη. Σε αντίθεση με την επικρατούσα αντίληψη, η οποία ερμηνεύει ότι η μειονεκτική εκπαιδευτική αντιμετώπιση των παιδιών των μεταναστών οφείλεται στα χαρακτηριστικά γνωρίσματα των παιδιών που σχετίζονται με την έλλειψη γλωσσικών δεξιοτήτων και την ενδεχόμενη μη οικογενειακή υποστήριξη, η Gomolla εφιστά την προσοχή από τη ρατσιστική, κριτική θεώρηση των δομικών αδυναμιών των εκπαιδευτικών συστημάτων, στην έμμεση διάκριση των παιδιών των μεταναστών στο σχολείο και την πολιτισμική και γλωσσική μονομερή προσέγγισή τους. Τονίζει, επίσης, ότι οι διαφορές στην εκπαιδευτική συμμετοχή διαφόρων πληθυσμιακών ομάδων μπορούν να ισχύουν ως αποτέλεσμα των δομών, των προγραμμάτων, των κανόνων και συνηθειών στους θεσμούς (Gomolla, 2005).

Το σχολείο ως θεσμός διακρίνει και ταξινομεί τους μαθητές και τις μαθήτριες του με κριτήριο την «εθνική τους προέλευση», χωρίς να προβληματίζεται για τις επικρατούσες δομές διάκρισης στο σχολείο και στην κοινωνία. Με τον τρόπο αυτό ενοχοποιούνται τα άτομα για τα δομικά ελλείμματα και εξατομικεύονται διαρθρωτικά προβλήματα. Η διάκριση είναι ενσωματωμένη στις οργανωτικές δομές και στους κανόνες. Θεσμοθετημένες, επίσης, είναι οι νόρμες στην κοινωνία και σε εκπαιδευτικά ιδρύματα, των οποίων τα περιεχόμενα διδασκαλίας είναι ανεπτυγμένα και προσαρμοσμένα για τα παιδιά της πλειονότητας, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι μαθησιακές ανάγκες των παιδιών των μεταναστών (Gomolla, 2005).

Με την εικόνα του «άλλου» τα παιδιά των μεταναστών βιώνουν προβλήματα και αρνητικές εμπειρίες. Ο κοινωνικά εδραιωμένος ρατσισμός οδηγεί πολλούς εκπαιδευτικούς να μην αντιλαμβάνονται την έλλειψη θεματοποίησης και επικοινωνίας σχετικά με τις εμπειρίες του ρατσισμού των παιδιών ως προβληματική. Για τον Melter, το σχολείο είναι ένα μέρος συνθηκών καθημερινού ρατσισμού, αναπαραγωγής ρατσιστικών στερεοτύπων και λόγων. Με το να μην διερευνούνται και να μην αντιμετωπίζονται οι επικρατούσες ρατσιστικές εμπειρίες, οι εκπαιδευτικές πρακτικές αντιτίθενται στις δικές τους απαιτήσεις, όπως στα αξιώματα της συμμετοχής και της δράσης κατά των διακρίσεων (Melter, 2009). Όσο αποφεύγεται η σύγκρουση με τις δικές τους αντιφάσεις και ρωγμές, το εκπαιδευτικό έργο παραμένει λειτουργικά εξουσιαστικό. Η εκπαίδευση στο πλαίσιο αυτό θα πρέπει να θεματοποιεί και να αναλύει τα γεγονότα και την πολυπλοκότητα των ρατσιστικών δομών. Αυτή η στάση καθιστά δυνατό τον αυτοστοχασμό που οδηγεί στην αντίληψη των ενδεχομένων ενυπαρχουσών ρατσιστικών σχέσεων εξουσίας.

Το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, όπως σχεδόν όλα τα κοινωνικά συστήματα, οι θεσμοί και τα άτομα, προσανατολίζεται στην επίδραση ενός συστήματος επικρατούσων αναπαραστάσεων μ' έναν άγραφο τρόπο, αλλά όχι λιγότερο ισχυρό. Το σχολείο και η εκπαίδευση ευθυγραμμίζονται ουσιαστικά στην εκπαίδευση των ντόπιων μαθητών, ενώ όλοι οι άλλοι, οι «διαφορετικοί», που «αποκλίνουν» από το επίπεδο κανονικότητας, πρέπει να ενσωματωθούν ή να αφομοιωθούν, ώστε να επιτευχθεί ομοιογένεια σε μεγάλο βαθμό. Σ' ένα εκπαιδευτικό σύστημα, που αντιδρά άκαμπτα στις κοινωνικοπολιτισμικές αλλαγές, σταθεροποιείται συγχρόνως μία μορφή «θεσμικής διάκρισης» (Alvarez, 1979), η οποία μέσα από τις στερεότυπες επαναλήψεις και τις καθημερινές διαδικασίες μεταδίδεται στους ανεπίσημους και μη δεδηλωμένους τρόπους ως ένα αδιάφθορο μέρος του θεσμικού *habitus*. Αυτό το είδος ρατσισμού γίνεται στερεότυπο και συνήθεια (Hall, 2001)

Το ενδιαφέρον και οι ανάγκες των παιδιών των μεταναστών για παιδεία και εκπαίδευση, των οποίων η γνώση της σχολικής γλώσσας είναι περιορισμένη, και το γεγονός της αύξησης του κινδύνου μειονεκτικής μεταχείρισης και αποκλεισμού τους, εξαιτίας της εθνικότητάς και της θρησκείας τους, συχνά σε συνάρτηση με την κοινωνική τους προέλευση και το φύλο τους, αντιμετωπίζονται ως ένα «επιπρόσθετο πρόβλημα». Τα παιδιά των μεταναστών πρέπει, παρά τις γλωσσικές δυσκολίες, ν' αντέξουν και να υπερνικήσουν πολλούς μικρούς και μεγάλους μηχανισμούς διάκρισης και καθημερινής αποθάρρυνσης, που περιορίζουν τη σχολική τους επιτυχία. Για το θέμα αυτό είναι υπεύθυνοι τόσο θεσμικοί όσο και προσωπικοί παράγοντες.

Το γεγονός ότι τα παιδιά των μεταναστών δεν απολαμβάνουν δίκαιες ευκαιρίες συμμετοχής είναι αρκετά

γνωστό, όπως γνωστές είναι και οι διαφορετικές μορφές διάκρισης. Το θέμα αυτό προβληματίζει τους εμπλεκόμενους φορείς, χωρίς ωστόσο σε γενικές γραμμές να έχει αλλάξει κάτι ουσιαστικά την κατάσταση τις τελευταίες δεκαετίες. Η προβληματική της κατάστασης φανερώνεται συχνά στην παρακάτω πρόταση: *κάποιος μιλά γι' αυτούς, αλλά κανένας δεν μιλά με αυτούς*.

Στο σχολείο μπορούν να παρατηρηθούν πολύ καλά όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά, τα οποία φανερώνουν γενικά μια κριτική θεώρηση των θεσμικών παραγόντων (Jäger & Jäger, 2002). Η θεσμική διάκριση (Gomolla & Radtke, 2002) των παιδιών των μεταναστών στο σχολείο γίνεται μέσω του «μονογλωσσικού μαθήματος». Εμφανίζεται, επίσης, στις πρακτικές, που δεν συζητούνται, αλλά διατηρούν τους θεσμικούς παράγοντες από τους οποίους εκπορεύονται, και στην εκάστοτε ισχύουσα γνώση, η οποία αναφέρεται σ' αυτούς (Jäger & Jäger, 2002). Αυτές οι πρακτικές διάκρισης δεν αποδεικνύονται φυσικά τόσο απλά, επειδή το σχολείο με αυτόν τον τρόπο έρχεται σε αυτο-αντίφαση ως προς τα πρότυπα και τις αξίες, των οποίων τη μετάδοση δημιουργήθηκε να προωθήσει.

Το σχολείο ως «μηχανισμός επιλογής» διακρίνει εκείνους που έχουν την πιθανότητα να αγγίξουν τους μοχλούς της κοινωνικής δύναμης και επιρροής από εκείνους που παραμένουν «χαμηλά» και το αποδέχονται εκούσια, επειδή σ' αυτούς «η ανικανότητα» πιστοποιήθηκε με την εμφάνιση της υψηλής αντικειμενικότητας, ώστε να μπορούν να καλύψουν υψηλότερες και καλύτερες θέσεις. Αυτό δεν επηρεάζει τους μαθητές εκείνους που διαθέτουν παιδεία και εκπαίδευση από το σπίτι τους και ωστόσο πηγαίνουν στο σχολείο, για να πιστοποιήσουν τις γνώσεις τους και να συλλέξουν αποδεικτικά σπουδών. Αυτή είναι μία επιτυχημένη περιγραφή «του γάμου του χρήματος και της παιδείας». Αξιοπρόσεκτο οπωσδήποτε είναι ότι εκείνοι που δεν πρόκειται ν' ανήκουν στους ισχυρούς είναι τα παιδιά των «ξένων», εκείνα που μεγάλωσαν με άλλες γλώσσες και σε άλλους βιόκοσμους. Εντυπωσιακά συχνά αυτοί οι μαθητές και μαθήτριες θίγονται από τη σχολική αποτυχία. Θα έπρεπε άραγε η αρνητικά αξιολογούμενη διαφορετικότητά τους ν' αποτελεί έναν λόγο για τη σχολική αποτυχία; Σε περίπτωση θετικής απάντησης, πραγματικά τα εκπαιδευτικά ιδρύματα δεν θα μπορούσαν να ξεφύγουν από την μομφή του ρατσισμού. Δεν προβάλλεται ο ισχυρισμός ότι η εκπαίδευση αυτών που τη λαμβάνουν αυτόματα τους κάνει ρατσιστές. Στα εκπαιδευτικά ιδρύματα η εκπαίδευση ενεργεί βέβαια με τον ίδιο τρόπο που λειτουργεί το βασικό σχέδιο του ρατσισμού, γιατί διαπιστώνει και υπηρετεί διαφορές μεταξύ των ανθρώπων, τις αξιολογεί αρνητικά και παράγει διακρίσεις σε βάρος διαφόρων ατόμων (Jäger, 1996).

Εντούτοις, ο λόγος για την ύπαρξη αυτής της θεσμικής διάκρισης δεν πρέπει να παραγκωνίσει «προσωπικούς παράγοντες» που είναι επίσης υπεύθυνοι για τη μειονεκτική μεταχείριση των παιδιών των μεταναστών. Αυτό δεν πρέπει εσφαλμένα να οδηγήσει στο αυθαίρετο συμπέρασμα ότι οι εκπαιδευτικοί αποδεσμεύονται από την ατομική τους ευθύνη απέναντι σε αυτούς τους μαθητές. Έτσι, για παράδειγμα, μια τέτοια ευαίσθητη στάση των εκπαιδευτικών είναι υπό συζήτηση, προκειμένου οι μαθητές με άλλη μητρική γλώσσα και με ισχυρή ανάγκη παρότρυνσης να μην χρειαστεί να γίνουν «οι ξένοι» στη μαθητική κοινότητα. Αυτός θα ήταν ένας επιβαρυντικός κοινωνικός παράγοντας της ήδη δύσκολης κατάστασης μάθησης, η οποία μπορεί να οδηγήσει αυτούς τους μαθητές και τις μαθήτριες στη σιωπή και στην ακούσια παραίτηση.

Κάθε παιδαγωγική δράση πρέπει να ακολουθεί δύο θεμελιώδεις αρχές, μεταχείριση ως αξίωση της κοινωνικής δικαιοσύνης και σύνδεση με τον βιόκοσμο ως απαραίτητη προϋπόθεση, προκειμένου να προωθηθεί αποτελεσματική μετάδοση γνώσης. Μεταξύ αυτών των δύο αρχών μπορούν να υπάρξουν συγκρούσεις, ιδιαίτερα εάν δεν υιοθετούνται και εφαρμόζονται από τους εκπαιδευτικούς και καταλύονται από την έννοια του μονόπλευρου προσανατολισμού στην προσαρμογή.

Βιβλιογραφικές Αναφορές Ξενόγλωσσες

- Allport, G. W. (1979). *Nature of Prejudice*. Massachusetts: Addison-Wesley Publishing Company.
- Alvarez, R. (1979). Institutional Discrimination in Organizations and their Environments. In R. Alvarez & K. G. Lutterman (Eds.), *Discrimination in Organizations* (pp. 2-49). San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Battaglia, S. (2000). Verhandeln über Identität. Kommunikativer Alltag von Menschen binationaler Abstammung. In E. Frieben-Blum & K. Jacobs (Hg.), *Wer ist fremd? Ethnische Herkunft, Familie und Gesellschaft* (pp. 183-202). Opladen: Leske + Budrich.
- Bauman, Z. (1992). *Moderne und Ambivalenz. Das Ende der Eindeutigkeit*. Hamburg: Junius.
- Benhabib, S. (1999, 29 Oktober). Eine spannungsgeladene Formel: „Wir, das Volk“. In *Frankfurter Rundschau* (Dokumentation).
- Broden, A. (2007). Normalität des Rassismus: Messen mit zweierlei Maß. In Informations- und Dokumentationszentrum für Antirassismus in Nordrhein-Westfalen (Hg.), *Tagungsdokumentation des Fachgesprächs zur ‚Normalität und Alltäglichkeit des Rassismus‘* (pp. 17-26). Bielefeld: IDA-NRW.
- Carmichael, S. & Hamilton, C. V. (1967). *Black Power. The Politics of Liberation in America*. London: Penguin.
- Eckmann, M. & Davolio, M. E. (2003). *Rassismus angehen statt übergehen. Theorien und Praxisanleitung für Schule, Jugendarbeit und Erwachsenenbildung*. Zürich: Pestalozzi Verlag.
- Eckmann, M. (2006). Rassismus und Antisemitismus als pädagogische Handlungsfelder. In B. Fechner & G. Köbler (Hg.), *Neue Judenfeindschaft? Zum pädagogischen Umgang mit dem globalisierten Antisemitismus* (pp. 210-232). Frankfurt: Campus.
- Elverich, G., Kalpaka, A. & Reindlmeier, K. (2006). *Spurensicherung. Reflexion von Bildungsarbeit in der Einwanderungsgesellschaft*. Frankfurt: IKO Verlag.
- Feagin, J. R. & Feagin, C. B. (1986). *Discrimination American Style - Institutional Racism and Sexism*. Malabar: Krieger Publishing.
- Gaertner, S. L. & Dovidio, J. F. (1986). The aversive form of racism. In J. F. Dovidio & S. L. Gaertner (Hg.), *Prejudice, discrimination and racism* (pp. 69–81). Orlando: Academic Press.
- Gomolla, M. & Radtke, F. O. (2002). *Institutionelle Diskriminierung. Die Herstellung ethnischer Differenz in der Schule*. Opladen: Leske und Budrich.
- Gomolla, M. (2005). Institutionelle Diskriminierung im Bildungs- und Erziehungssystem. In R. Leiprecht & A. Kerber (Hg.), *Schule in der Einwanderungs-gesellschaft* (pp. 97-109). Schwalbach: Wochenschau-Verlag.
- Ha, K. N. (2004). *Ethnizität und Migration reloaded. Kulturelle Identität, Differenz und Hybridität im postkolonialen Diskurs*. Berlin: Wissenschaftlicher Verlag.
- Hall, St. (2000). Rassismus als ideologischer Diskurs. In N. Räthzel (Hg.), *Theorien über Rassismus* (pp. 7-16). Hamburg: Argument Verlag.
- Hall, St. (2001). Von Scarman zu Stephen Lawrence. Rassismus und kulturelle Pluralität im heutigen Britannien“. In K. Schönwälder & Imke S. M. (Hg.), *Die britische Gesellschaft zwischen Offenheit und Abgrenzung* (pp. 154-168). Berlin: Philo.
- Hansen, G. (1996). *Perspektivwechsel: Eine Einführung*. Münster: Waxmann.
- Hong, E. Y. (2011). *Rassismus als Problem kritischer Bildung Widersprüche von Aufklärung, Solidarität und Vielfalt*. Weinheim: Pädagogische Hochschule Karlsruhe.
- Hormel, U. & Scherr, A. (2004). *Bildung für die Einwanderungsgesellschaft. Perspektiven der Auseinandersetzung mit struktureller, institutioneller und interaktioneller Diskriminierung*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Jäger, M. & Jäger, S. (2002). *Leben unter Vorbehalt*. Duisburg: DISS.
- Jäger, M. (1996). *Fatale Effekte. Die Kritik am Patriarchat im Einwanderungsdiskurs*. Duisburg: DISS.
- Kalpaka, A. (2003). Stolpersteine und Edelsteine in der interkulturellen und antirassistischen Bildungsarbeit. In W. Stender & G. Rohde (Hg.), *Interkulturelle und antirassistische Bildungsarbeit* (pp. 56-79). Frankfurt: UTB.
- Lapp, M. (2007). Normalität in der rassismuskritischen Bildung - Reflexionen zu einem Universitätsseminar. In Informations- und Dokumentationszentrum für Antirassismus in Nordrhein-Westfalen (Hg.), *Tagungsdokumentation des Fachgesprächs zur ‚Normalität und Alltäglichkeit des Rassismus‘* (pp. 72-

- 78). Bielefeld: IDA-NRW.
- Leiprecht, R. (2005). Zum Umgang mit Rassismus in Schule und Unterricht. Begriffe und Ansatzpunkte. In R. Leiprecht & A. Kerber (Hg.), *Schule in der Einwanderungsgesellschaft* (pp. 317-345). Schwalbach: Wochenschau-Verlag.
- Mecheril, P. (2004). *Einführung in die Migrationspädagogik*. Weinheim: Beltz.
- Melter, Cl. (2006). *Rassismuserfahrungen in der Jugendhilfe. Eine empirische Studie zu Kommunikationspraxen in der Sozialen Arbeit*. Münster: Waxmann-Verlag.
- Melter, Cl. (2009). Rassismusunkritische Soziale Arbeit? Zur (De-)Thematisierung von Rassismuserfahrungen Schwarzer Deutscher in der Jugendhilfe(forschung). In Cl. Melter & P. Mecheril (Hg.), *Rassismuskritik. Rassismustheorie und –forschung* (pp. 277-292). Schwalbach: Taunus.
- Morgenstern, Ch. (2001). Fremdenfeindlichkeit? Rassismus? Kulturalismus? Von der Schwierigkeit, über ein vielschichtiges Problem zu sprechen. In: Informations- und Dokumentationszentrum für Antirassismus in Nordrhein-Westfalen (Hg.), *Rassismus Macht Fremde. Begriffsklärung und Gegenstrategien* (pp. 4-29). Düsseldorf: IDA-NRW.
- Rommelspacher, B. (2009). Was ist eigentlich Rassismus? In P. Mecheril & Cl. Melter (Hrsg.), *Rassismuskritik. Band 1: Rassismustheorie und –forschung* (pp. 25-38). Schwalbach: Taunus.
- Scherschel, K. (2006). Aufgeklärtes Denken und Abwertung ethnisch Anderer - historische und aktuelle Aspekte. *Zeitschrift für Genozidforschung* (Nr. 1), 49-71.
- Scherschel, K. (2009). Rassismus als flexible symbolische Ressource - Zur Theorie und Empirie rassistischer Argumentationsfiguren. In Cl. Melter & P. Mecheril (Hg.), *Rassismuskritik. Rassismustheorie und –forschung* (pp. 123-139). Schwalbach: Taunus.
- Schulze, H. (1995). *Staat und Nation in der europäischen Geschichte*. 2. Aufl. München: Beck Verlag.
- Terkessidis, M. (2004). *Die Banalität des Rassismus. Migranten zweiter Generation entwickeln eine neue Perspektive*. Bielefeld: Transcript.
- Treibel, A. (1993). Transformationen des Wir-Gefühls. Nationale und ethnische Zugehörigkeiten in Deutschland. In R. Blomert u. a. (Hrsg.), *Transformationen des Wir-Gefühls* (pp. 313 – 345). Opladen: Suhrkamp.

Βιβλιογραφικές Αναφορές Ελληνόγλωσσες

- Πανταζής, Β. (2012). Εκπαίδευση στα Ανθρώπινα Δικαιώματα και Μετανάστευση. *ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ*, 2/2012, 11-28.
- Τσιάκαλος, Γ. (2000). *Οδηγός Αντιρατσιστικής Εκπαίδευσης*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Βίντεο

1. **Schwarzfahrer** (λαθρεπιβάτης αλλά και ως μαύρος αναβάτης) του Γερμανού σκηνοθέτη Pepe Danquart, ταινία μικρού μήκους 1994. Καταδίκη του καθημερινού ρατσισμού μέσα από μια ιστορία σε ένα τραμ. Δείτε το βίντεο: <https://www.youtube.com/watch?v=UbmzN0gq9Gc>